

SZÁSZ ISTVÁN TAS

Kiss Jenő emlékezete

„Jenő bácsi” mintha megszólítana. Dedikált könyveibe rejtve kezembe kerül egy gyöngybetűkkel és atyai szeretettel írott levele 1994-ből. A döntés tehát adva van. Ismét beleártom magam az irodalomtörténészek dolgába. Az olvasó viszont ennek megfelelően egy sok helyen személyesebb hangú megemlékezést vehet a kezébe.

Kiss Jenőre, a hitelesre, apám barátjára, atyai barátomra emlékeznék úgy, hogy Nagy Pál – egykori nagyszerű irodalomtanárom – 1988-ban megjelent tanulmányát mint vezérfonalat gyakran idézem, s annak ilyen módon megoldott aktualizálásáért megbocsátó elnézését kérem.

Kiss Jenő története is példázza a *Hitel* bűvópatak utóéletének igazságait. Jeles szakember mondta a napokban nekem: elvégre mi köze volt Kiss Jenőnek a *Hitel*hez!

Elkötelezettségem és őszinteségem igazolásául ezért néhány sort idézek most tőle:

Az első egy nekem szóló dedikáció az 1978-ban megjelent, *A kő nem mozdul* című kötetéből: „Szász Tasinak, barátom fiának, fiam barátjának, aki nekem barátom is és – lelkileg – fiam is, nagy szeretettel, Kiss Jenő. 1978. XII. 17.”¹

Ha pedig valakinek mégis kételyei lennének Kiss Jenő a „hiteles” vagy *Hitel* munkatárs tekintetében, s nem adna hitelt nekem, amikor a felejthetetlen „költői konyhasztalnál” folytatott megszámíthatatlan beszélgetéseinkre hivatkozva állítom, hogy ő a *Hitel* szellemi körének tagja s neveltje volt, ismét őt idézem. Ezúttal az említett 1994. december 19-én írott levelét: „Örvendek, hogy [...] gyakran gondolsz a régi szép napokra, találkozásainkra, beszélgetéseinkre. Én azt hiszed, nem? Hányszor idéződik fel előttem lakásotok, a gyönyörű kert, a *Hitel* szerkesztőinek ottani találkozásai...”²

Meg kell említenem még, hogy születésének helye és a mi családunk 1848 után kihajtott új ágának szülőföldje is azonos. Ő mócsi születésű, s mellette kőhajításnyira ott van Pusztakamarás, ahol dédanyám haláláig ápolta Kemény Zsigmondot, s temetéséről dédapám – Kemény Gyula bárónak egy életen át tisztartója – gondoskodott.

De ennyi személyes emlék és bizonyíték elég, térjünk rá a „hiteles” Kiss Jenő életútjának összefoglalására.

Kiss Jenő 1912. szeptember 13-án a mezőségi Mócson született. Egész életén át megmaradt a Mezőség költőjének. Bármerre fordult is költői, írói vagy közösségét szolgáló pályája, ide tért vissza. A szülőföldhöz és a családhoz. A „finoman szomorú” tájhoz és a számára legfontosabbhoz, övéihez, a fel- és lemenőkhöz.

A tavak világában a „vízmosta dombok” közt cseperedett fel.

Nagy Pál említett tanulmányában írja: „A mócsi útmester városba szakadt költő-fia ide tér vissza minduntalan; a szülőföldhöz való érzelmi kötődés erkölcsi tartásának s

SZÁSZ ISTVÁN TAS (1938) nyugalmazott pszichiáter és általános szakorvos. Leányfaun él.

¹ A szerző könyvtárának dedikált példányából

² Személyes levél a szerző *Hitel* házi múzeumának levéltárából.

egész lírai életművének alakulásában döntő szerepet játszik. [...] Az a „finom és szomorú szépség”, amely a mezőszéki miliő sajátja, Kiss Jenő megelevenítő képzeletében egybefonódik a lélekmelegítő otthoniasság hangulatával; a korai tartós élmények magatartást formáló erővé szilárdulnak – életre szóló érvénnyel.”³

Középiskolába Kolozsvárra kerül, s már ekkor felbukkannak a fiatal diák írói hajlamának első jelei. Verseket és novellát is ír, és már 1929-ben szembesül a nyilvánossággal. Addig azonban fest, hegedülni tanul, de végül mégis a toll mellett kötelezi el magát. Itt ismét Nagy Pált választom tolmácsnak, aki viszont Szabédit is idézi: „a Kiss Jenő-versből ritkán hiányzik a képek és színek dús kínálata, az arcok és alakok plaszticitása, a zeneiség, a tudatos építkezésre valló szerkezeti egyensúly. Kritikusai korán felfigyeltek lírájának ezekre a jellemző vonásaira; Szabédi László például mindjárt észrevette, hogy »Különösen mester a vizuális tünemények visszaadásában. Első verseiben világosan érezzük az örömet, amit a tehetség kelt benne, hogy pontosan meg tudja mondani, amit lát. Tombol a képekben [...]« Az impresszionizmus vonzaskörében induló Kiss Jenőnél később is, amikor fokozatosan tisztulnak a kontúrok, s eltűnnek a »tomboló« túlzások, öncélú mesterkéltiségek, elsődleges funkciója van a képnek. A megjelenítő fantázia szárnyalását mindinkább szigorú művészi fegyelem szabályozza.”⁴

A továbbiakban leérettségizik, és Mócson dolgozik egy ügyvéd irodájában, miközben látogatás nélküli joghallgató a kolozsvári egyetemen.

Nagy Pál sorrendbe szedte az ekkor megjelenő, eleinte avantgárd versek megjelenési helyeit: a *Brassói Lapokat*, az aradi *Vasárnap* című újságot, a *Jóbarátot*, majd 1931-ben már a *Pásztortűz*, majd 1932-ben a *Helikon* következett. Ugyancsak ő idézi Dsida emlékezését 1937-ből: „Ahogyan leírom a nevét, visszaemlékszem egy szőke, hosszúhajú, kicsit gyámoltalan és félszeg gyerekemberre, aki hat-hét esztendővel ezelőtt felkeresett annak az irodalmi folyóiratnak a szerkesztőségében, ahol akkor dolgoztam. Bizonytalan mozdulattal papírlapot nyújtott át. A papíron vers volt. A vers szép volt. Akkor ismertem meg Kiss Jenőt, a mezőszéki falusi ház szülöttjét. Kezet fogtunk. A vers megjelent és mindenkinek tetszett [...]”, majd így folytatja: „Dsida minden bizonnal rokonjegyeket is felfedezett a szárnyait bontogató ifjú pályatárs kéziratában. Azt a fiatal költőgenerációt, mely nálunk a harmincas években jelentkezett (Dsida, Szemlér Ferenc, Szabédi László, Bözödi György, Kiss Jenő), sok rokon vonás kapcsolta egybe, noha valamennyien külön szint hoztak a romániai magyar lírába. Formakultúrájában Kiss Jenő – akárcsak Szemlér Ferenc – a *Nyugat* első nemzedékének nagy példáihoz igazodó Dsidához állt legközelebb, s a honi elődök közül talán Áprily Lajos lírája hatott rá leginkább. Mégis egészen más – senkiével össze nem téveszthető – látásról, tájékozódásról, világerzékelésről tanúskodnak a *Kormos úvegen* szerzőjének versei. Meglehet, az is több mint véletlen, hogy az *Erdélyi Helikon* szerkesztőségében az onnan távozó Dsida Jenő helyét 1934-ben épp Kiss Jenő foglalhatta el...”⁵

1935-ben ott volt a „kis” *Hitel* januári indulásánál, majd meghívták a *Helikon* íróközösségnek marosvécsi találkozójára; ettől kezdve (1935. június 28–30.) az összejövetelek állandó meghívottja. (Ő vezette a tanácskozások jegyzőkönyveit.) A szocializ-

³ Nagy Pál: *Előszó A repülőtérről közelében című válogatott verseket tartalmazó kötethez*. 1988, 6.

⁴ Uo. 8.

⁵ Uo. 9.

must építő években csak ez utóbbira volt tanácsos emlékezni érintettnek s róla szólnak egyaránt. Így aztán a generációk törvényszerű „egymást követő rétegződése” folytán fokozatosan kimaradt az emlékezetből a *Hitel*. Ha Nagy Pál azt írja, hogy Kiss Jenő szellemi arculatának formálódásában jelentős szerepet játszott a *Helikon* mint folyóirat és maga a vécsi közösség, és munkált benne a nemzedéki hovatartozás tudata is, nyugodtan állíthatjuk, hogy ezzel párhuzamosan, sőt összefonódva, ugyanilyen mértékben formálhatta azt az újonnan induló *Hitel* (18 *Helikon* munkatársat is felvonultató) egyre bővülő szellemi holdudvara – különös tekintettel ama nemzedéki tudatra. Sokat idézett szerzőnk így folytatja: „Hisz voltaképp azoknak a fiatal íróknak a rendjébe tartozott, akik a harmincas évek elejétől kezdve egy korszerűbb, egészségesebb, demokratikusabb valóságsszemlélet igényét érvényesítették. Ezek a fiatalok már 1931-ben az *Új arcvonal* című antológiában jelentkeztek csoportosan, s a nagyjából azonos színezetű, zömében ugyanazokat a költőket, elbeszélőket felvonultató, 1937-es *Új Erdélyi Antológia*, melynek szerzői sorában ott találjuk már Kiss Jenőt is, hangsúlyozottan az »új realizmust« vallotta programjának. A harmincas évek második felében aztán felerősödött a társadalmi kérdések iránti érdeklődés – szellemi kultúránk egész területén.”⁶ Ugyanakkor a *Hitel* is – bár más korosztályok előtt is nyitottnak maradván – nemzedéki csoportosulásként határozta meg önmagát. Irodalmi síkon a faluproblematika került előtérbe. Ezt először az Erdélyi Fiatalok karolják fel, majd a *Hitel* az urbánus szférára is figyelme viszi tovább.

Kiss Jenőt tehát már 1935 elején ott találjuk a Makkai László és Venczel József alapította *Hitel* (az ún. „kis” *Hitel*) munkatársai között, és a következő évtől megjelenő tekintélyesebb (ún. „nagy”) *Hitel* és holdudvara főbb munkatársai és együttgondolkodói között jegyzi. Kemény Jánossal együtt egyike a legaktívabb *Hitel*-munkatárs Helikonosoknak és fordítva. A még a rendszerváltás előtt megírt és 1991-ben változatlanul megjelent Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szócikk, a kis és a nagy *Hitel* munkatársai között egyaránt jegyzi, utóbbi esetben éppenséggel a főbb munkatársak között. Így: „...a lap főbb munkatársai... irodalomban-művészetben: Bíró József, Kiss Jenő, Kováts József, Szabédi László.”⁷

Aztán felbukkan az *Új arcvonal* és az *Új Erdélyi Antológia* fiataljai között is.

1937-ben az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában jelenik meg a már említett *Kormos ívegen* című verseskötete.

Nagy Pál ennek kapcsán jegyzi meg, hogy: „»Helikonon belüli« népisége a friss eszmei indítások nyomán társadalomkritikai elemekkel telítődött. A *Kormos ívegen* legjobb verseinek figyelemébresztő újdonsága épp az volt, hogy a nyugtalanító sors-helyzet lírai megfogalmazása szociális beágyazottságában jelentkezett nála, s az intimitások régióiból tágasabb terek felé tájékozódó költő mind határozottabban tudott azonosulni az égető közösségi gondokkal, a helytállás lelkiismeret-faggató követelményeivel.”⁸

Már nemcsak a falu, a mócsi mikrokozmosz élményrétegei törnek felszínre lírájában, hanem rányílik a szeme azokra a feszítő társadalmi ellentmondásokra is, melyeknek

⁶ Uo. 9.

⁷ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, 2. kötet, 250.

⁸ Nagy Pál: *Először A repülőtér közelében című válogatott verseket tartalmazó kötetbe* 1988, 6.

nyűgét elsősorban a külvárosok népe, a munkásosztály hordozza a vállán. Ez érdekes párhuzamot mutat azzal a szemlélettel, melyet ez idő tájt a *Hitel* szellemi körénél tapasztalunk. Albrecht Dezső például az erdélyi magyar parasztság meghatározó jelentőségét hangsúlyozva is figyelmeztetett arra, hogy a városok proletariátusát is ideje volna magunkhoz ölelni. Ezt írja: „Öröklött, de legfájdalmasabb veszteségünk szegény dolgozó magyar testvéreinknek, az ipari és gyári munkáságnak, a nemzeti közösségből való kiválása. Velük, ha a jelenben még nem tehetjük, a jövőben annál inkább kell számolnunk.”⁹ Mint később kiderült, a Vásárhelyi Találkozón ez megtörtént, pontosabban megtörténhetett volna, ugyanis eredménye nem volt. Bár léteztek a népnevelő munkának nemzeti szellemű műhelyei, a baloldal továbbra is az internacionalista szervezetekbe „vonultatta” be a munkástömegeket.

Versei a *Pásztortűz* és a *Helikon* mellett ekkor már a „kis” *Hitel* számaiban is fellelhetők és mint láthattuk az előbbi lexikonidézetből is, 1935–36-ban a „nagy” *Hitel* létrejöttékor már mint annak irodalmi részében felelős szerepet vállalót említik, miközben már 1934-től a *Helikon*nál is titkárkodik, jegyzőkönyveket ír.

A *Kormos üvegen* sikerét jelzi, hogy erről Szabédi kritikai tanulmányt ír a *Pásztortűz*ben, Dsida a *Keleti újság*ban méltatja, Reményik a *Helikon*ban üdvözli a költőt. Nagy Pál ezeket felsorolva jegyzi meg, hogy: „Elsőkönyves lírikus a mi tájainkon ritkán részesült ilyen meleg fogadtatásban. S nem alaptalanul. A *Kormos üvegen*nel Kiss Jenő kész költőként lépett a porondra. Aztán Szabédi László véleményét emeli ki: „Említett kritikai tanulmányában (melynél értőbb elemzést talán azóta sem írtak Kiss Jenőről) Szabédi megállapította: ez a kötet, a *Kormos üvegen*, »kétségtelenül a népi líra első jelentkezése nálunk« – és pontosító hangsúllyal hozzáteszi: íme »egy művelt költő, akinek alapélményei egysarkúak maradtak, ha változatosabbakká is lettek a népélményeivel«”.¹⁰

Az erdélyi kisebbségi életben tehát az irodalom világa számára is nehéz idők következtek. Először még megrendezték a Vásárhelyi Találkozót, egy sokat vitatott ötlet nyomán, sokat vitatott előkészítésben, de végül is Tamási Áron vezetésével a *Hitel*-csoport szervezésével. Kiss Jenő ezen a találkozón is jelen volt, sőt a *Hitel* szerkesztőségében zajló előkészítő munka során is ott van ebben a körben. Sajnos a három nemzet összefogását jelentő transzszilvanizmus az egyre inkább a nacionalizmusba süllyedő Románia és a nagy német álmok által magával sodort erdélyi szászág ellentétes szándékai miatt már régen és teljesen elvesztette aktualitását. De Erdély magyar értelmisége is csak átmenetileg élvezhette az öröm lelkiállapotát 1940 ősze után. A történelem kegyetlen valósága gyorsan kijózanított mindenkit.

A Vásárhelyi Találkozó szervezésében is oroszlánrészt vállaló *Hitel*-csoport alapító tagjaként Kiss Jenő 1942-ben elfogadja Kéki Béla felkérését, és a *Hitel* folyóirat segédszerkesztője lesz. Nagy szükség volt erre, mert a bécsi döntést követően Teleki Pál meghív a parlamentbe jeles erdélyi személyiségeket (akik az ekkor alakuló Erdélyi Párt képviselőcsoportjában pártjukkal Teleki németellenes vonalát erősítették) s köztük a *Hitel* szerkesztőiből kettőt (Albrecht Dezső és Vita Sándor), ugyanakkor Venczel József is több más feladatot kap. Kéki Bélát is a fővárosba szólítják, de ő

⁹ Albrecht Dezső: Építő Erdély. *Hitel*, 1936/1, 23.

¹⁰ Nagy Pál: *Előszó A repülőtér közelében című válogatott verseket tartalmazó kötethez*. 1988, 6.

visszatér Kolozsvárra, s Kiss Jenővel viszi tovább az immáron havi lappá terebélyesedett, már országos terjesztésű és támogatott nemzetpolitikai szemlét, a *Hitelt*.

Második verseskötete az Erdélyi Szépmíves Céhnel 1942-ben jelent meg a *Napforduló* címmel.

Ugyanakkor 1942 őszén Kolozsvárt Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László szerkesztésében megjelent a *Termés* című folyóirat. Szabédi László volt a szellemi vezér, Kiss Jenő pedig az egyik szerkesztő.

Megjegyzendő, hogy a fent jellemzett Kiss Jenő részéről, a *Hitel* segédszerkesztőjeként vállalt munka – bár a *Hitel* furcsa elhallgatása idején erről nem volt tanácsos beszélni – a lapot is minősíti.

A közeledő front Kolozsvárra érkezése előtt megtalálta az utat az ellenállási erőkhöz felé. Éppen a *Hitel*ben vele dolgozó író társaival együtt tevékenyen részt vett azokban a kolozsvári kezdeményezésekben, melyek a háborúból való azonnali kilépést, az életek s az értékek védelmét szorgalmazták, s melyek során a baloldallal való észszerű együttműködés sokáig elhallgatott példái éppen a *Hitel* keretei között bontakoztak ki.

*

Az újabb hatalomváltást követően az írók előtt is ott állt a kisebbségi helyzet újból felmerülő kérdésének megoldása. A szovjet megszállás első 126 napjának „védelmező” története azt az érzetett kelthette bennük, hogy a proletár internacionalizmus megoldást jelenthet. Mint ismeretes, a Maniu-gárdának nevezett félkatonai szervezet bandái több erdélyi helységben rendeztek kegyetlen vérfürdőt. Ezért a szovjet hadi vezetés 126 napra visszavonta a román közigazgatás hatályát, és katonai közigazgatást vezetett be.

Az együttélő nemzetiségek szovjet mintájú összefogásának délibábja ott pompázott előttük. Az ismét kisebbséggé vált magyarság ezernyi problémája hívogatta a megoldásról gondolkodókat.

Kiss Jenő is beilleszkedik a feladatvállalók sorába. Az *Utunk* szerkesztőségében dolgozik Gaál Gábor mellett és az EMKE főtáskari tisztét is betölti, lektori munkát vállal. Az előző évek verseiből jelenik meg a *Kínai császár* című kötete. Ekkor mutatják be a *Fehérember* című egyfelvonásos darabját is. Ő maga így emlékezik vissza erre a mozgalmas időszakra: „Valami felmérhetetlen odaadás, szent hevület tartott állandó feszültségben bennünket, s tett képessé sokirányú feladataink többé-kevésbé kielégítő elvégzésére. Ha valamire rá lehet mondani: hősi korszak, erre az időszakra igazán ráillik ez a kifejezés.”¹¹

1949-ben jelenik meg a *Válogatott versek* című kötete. Az ezután történelekről Nagy Pál így ír: „Életének, pályájának legválságosabb szakasza következik a *Válogatott versek* után. A könyv még forgalomban levő példányait bevonták és zúzdába küldték, a költőt a könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségében betöltött vezető állásából visszaminősítették, »[...] eredeti vers két teljes éven át nem került ki a tollam alól« – olvassuk egy későbbi visszatekintésében. S a körülményeket ilyenképpen vázolja: »Az a támadás hozott ebbe a helyzetbe, amelyet Gaál Gábor szervezett ellenem válogatott verseim megjelenése után, nekem ugrasztva legjobb barátomat is, leszedve rólam mint költő-

¹¹ Kiss Jenő: *Emberközelből*. Kolozsvár, 1979, Dacia Könyvkiadó, 104.

ről a keresztvizet, mint embert pedig félfasisztának minősített. S mindezt miután majdnem két évig együtt szerkesztettük az *Utunkat*, számos versemet és cikketem adta közre, s ítéleteinkben soha nem kerültünk egymással szembe! Hogy miért fordult így egyszerre ellenem? Pontos okát ma sem tudom, csak feltételezem: vagy megsértődött amiatt, hogy nem órá bíztam kötetem megszerkesztését (addig minden ilyen gyűjteményt ő állított össze), vagy mert a mind nagyobb éberséget követelő légkörben, a maga személyét is fenyegetve érezvén, ezzel akarta bizonyítani ilyen irányú megbízhatóságát« (A proletár költő és késői utódja. In *A műfordító emlékeiből*). Lehettek (talán) személyes okai (is) Gaál Gábor valóban szélsőségesen türelmetlen, mereven elítélő állásfoglalásának, de tulajdonképpen arról volt szó, hogy ekkor már jelentkeztek-érvényesültek az ötvenes évek első felének dogmatikus irodalompolitikai nézetei. A *Válogatott versek* kapcsán nem csak Gaál Gábor nyilatkozott megsemmisítő ítélekezéssel. 1950 elején a *Romániai Magyar Szóban* Sóni Pál közölt terjedelmes kritikát Kiss Jenő kötetéről, nem kevesebbet állítva a szerzőről, minthogy »szemlélete idealista, költői magatartása jellegzetesen polgári maradt«; továbbá: »a formalista művészet aranyozott kalitkájában talál igazi világára, jól érzi magát ebben a börtönben«; meg: »ami ebben a verseskönyvben a tőkés földesúri rend leplezéséhez és a dolgozó nép harcához fűződik, az mindig elégtelen, elvont, elkent, sokszor hamis« – és így tovább. Sóni »az ideológiai tisztázatlanságok«, a »fenntartások« és »habozások« egész légióját fedezte fel a *Válogatott versek* költőjének régebbi és újabb műveiben, és az olyan fajta önbírálatot hiányolta, mint amilyenre Szabédi László mutatott példát *Vezessen a párt* című versével. Nem meglepő, hogy az igazságtalan, durva »bírálatok« átmenetileg elnémították Kiss Jenőt, a költőt. De csak rövid időre – szerencsére...»¹²

Érdekes és megkerülhetetlen kérdés merül fel az események áttekintése során. Ha a *Hitel* valóban a reá erőltetett fasiszta jelzőt érdemelte, hogyan lehet, hogy „legkényesebb korszakának” segédszerkesztőjét, pályája „legkényesebb korszakában” ezzel nem támadták? Az ok minden bizonnyal Kiss Jenőn kívül keresendő.

A révi barlangban című verse jelenti aztán az újrakezdést. Erről Nagy Pál ezt írja: „Az elvárásokhoz igazodó mondanivaló e korszakbéli verseiben a gondos művészi megmunkáltság, a formai igényesség révén emelkedett felül a frázisos sematizmuson.»¹³

1954-ben megjelenő *Úti rapszódia* című kötetét elismeréssel fogadták. Nagy Pál figyelmeztet, hogy: „Kiss Jenő költői lelkesültsége azonban nem azonos az akkor gyakori parttalan lírai lelkesedéssel, művészi fegyelme, életismerete rendszerint megővta a szélsőséges-felzínes túlzásoktól. [...] Művészi igényességét gyakorta öncélú esztétizálásnak minősítették azok a bírálói, akik a korabeli dogmatikus elvárások merev szigorával közeledtek alkotásaihoz. Pedig Kiss Jenőt az ötvenes években sem kellett kioktatni arról, hogy milyen a jó vers, és mi a költő dolga az adott világban.»¹⁴

További kötetei: 1956: *Szín és tűz*; 1961: *Az élet szerelme*; 1963-ban legszebb verseiből jelenik meg egy kis válogatás, majd 1964-ben kiadják válogatott verseit *Kísérnek a csillagok* címmel; 1966-ban jelenik meg a *Nem egy életre születtem* című kötet, majd

¹² Nagy Pál: *Előszó A repülőtérről közelében című válogatott verseket tartalmazó kötethez*. 1988, 6.

¹³ Uo. 16.

¹⁴ Uo. 17.

1969-ben a *Sors* című. Közben igen népszerűek gyermekverskötetei. *Gyermeksíp*, 1959; *Gépek erdeje*, 1960; *Tulipánfák földjén*, 1961; *Fegyver nélkül fegyver ellen*, 1963.

Az ezt követő korszakról állapítja meg Nagy Pál, hogy: „Kiss Jenő a hetvenes években is, amikor a romániai magyar költészetet a hagyományos formákat fellazító modernség hatja át (s ennek eredményeként valóban jelentős sikerek is születnek), megmarad a tiszta, világos, pontos lírai beszéd poétamesterének. Megmarad – mindenekfölött – a »szép vers« költőjének. [...] Termékeny évtized ez Kiss Jenő nagyívű pályáján: négy verseskötete jelenik meg viszonylag gyors egymásutánban (*Idők, terek*, 1970; *Rovásírás*, 1972, *A kő nem mozdul*, 1975; *Mérleg* 1976). [...] Őszi hangulatú, étlettel-halállal férfiasan szembenéző versek gyűjteménye az 1982-ben (a költő hetvenedik életévében) megjelentetett kötet, az *Álom ajtókról*.¹⁵

Később így folytatja: „Szülőföldjének változó világában már nem érzékeli oly megindultan az otthoniasság egykori melegét, sőt úgy véli, cserbenhagyta az ismerős természetet is, dombokat, fákat, pázsitokat, az újraélhetetlen gyermekkori élmények színtereit. De mindez csupán futó látomás, tünékeny hangulatok rögzülete. Az életmű gerincvonulata bizonyítja, hogy Kiss Jenő az őszi összegzés emberségfaggató szakaszában is változatlanul az maradt, aki lényege szerint kezdetektől fogva volt: a hűség költője.¹⁶

Arról is meg kell emlékeznünk, hogy nem véletlenül tartják a román népballada legkitűnőbb magyar fordítójának is. Emlékezetes beszélgetéseink során keserűen állapította meg, hogy ezért még támadások is érték.

Utoljára még egyszer idézzük az eddigiekben emlékezésem vezérfonalát jelentő Nagy Pál tanulmányt, kedves magyar nyelv és irodalomtanárom 1988-as írását: „Szi-lárd, egységes, pontosan megtervezett és kivitelezett építményt hozott tető alá Kiss Jenő hat évtizedes pályája során. Élete utolsó évtizedeiben a mi irodalmunkban is különféle költői eszmények, újíto törekvések hódítottak teret; abból, ami sajátosan az övé, egy és más legalábbis viszonylagossá válhatott a rohanó időben. S ki tudja, mit hoz még a jövő – ezen a területen is... De a költő hűségben és népi elkötelezettségben gyökerező művészi-erkölcsi tartása változatlanul példamutató marad, s a teljesítmény önmagáért beszél – önmagunkról. Maradandó igazságokból, töretlen szépségekből teremtett Kiss Jenő vonzó, lakályos versvilágot; a hovatarтоzás élményéből kisarjadt mives lírája a romániai magyar s ezzel együtt természetesen az egyetemes magyar irodalom kiemelkedő értékei közé tartozik.¹⁷

A továbbiakban Kiss Jenő 1988-at követő utolsó hét évről írok röviden, melynek legfontosabb pillanata talán, amikor 1990-ben az újjászerveződő Erdélyi Szépművészeti Céh (ESZC) élén vállal tisztséget. Lelkesen adja át az egykor volt Céh teljes és dedikált könyvsorozatát is nekik megőrzésre. Szomorúan állapíthatjuk meg, hogy az újjászerveződés akár e könyvek sorsa egyaránt az eltűnés lett.

A Céh kiadásában, 1992-ben jelent meg *Ithaka messze van* című önéletrajzi ihletésű regénye, majd 1994-ben az *Időverten* című verseskötet.

¹⁵ Uo. 21.

¹⁶ Uo. 23.

¹⁷ Uo. 25.

Ezeket az éveket nevezhetjük a magány éveinek is, hiszen közben elvesztette hűséges feleségét, négy gyermekének anyját, és gyermekei is valamennyien – szeretett unokáival együtt – külföldre távoztak.

Erről így ír 1994-ben kelt személyes levelében: „...különben örül egyre a magány, már csont és bőr vagyok, néha alig állok a lábamon. Hogy írói problémáimról ne is beszéljek.”¹⁸

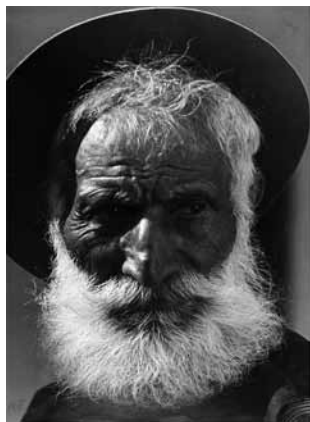
A család távollétében, bár barátaikon keresztül megnyilvánuló gondoskodásukat nem nélkülözve, magányosan fejezi be életét 1995. december 16-án. A 83 éves költő abban a házban hunyt el, melyet egykor, az akkori lakásmizéria közepette, nehéz küzdelmekkel próbált – a költészetéből is ismert – családi tűzhelyé tenni, és gyermekeit, unokáit a lehető legközelebb hozni ahhoz. Életét tehát az utolsó verseskötet címével szólva mondhatjuk, hogy „időverten” fejezte be.

Halála után – baráti összefogás nyomán – jelent meg addig ki nem adott idős kori verseinek kis kötete a *Kései versek*, majd a 100 éves születési évforduló alkalmából gyűjteményes kötete látott napvilágot: *Nyíl helyett toll* címmel. A kötetet a jelen emlékezésben vezérfonalként idézett tanulmány szerzője, Nagy Pál válogatta és Pomogáts Béla utószava zárja. Ő jegyzi meg ebben, hogy a filozofikusabb hangvételű költemények a költő „pokoljárás” utáni gondolkodásmódjáról is tanúskodnak.

Levelezésünk egyik utolsó emlékéből újra idézve ismerjük meg a magányos öreg költő csakazértis bizakodó véleményét, a minket is megpróbáló kor első csalódásainak éveiből: „Én éppen a valóban nyomasztó körülmények új, más, jobb megoldásokra kényszerítő, további halogatásokat nem tűrő mivoltában látom a kibontakozás lehetőségét.”¹⁹

A Kiss Jenőről szóló – nem is kevés – irodalomtörténeti adatból következetesen hiányzik mindaz, ami a *Hitel*-ben vállalt szerepéről szólhatna. Ez a tény önmagában is sokatmondóan járul hozzá a *Hitel* elfeledése történetének megértéséhez.

Arról, hogy valójában mit jelentett Kiss Jenő számára a *Helikon*, a *Hitel* és a *Termés*, csak azok a még élő és emlékező közelállók tanúskodhatnak, kikkel a kolozsvári lakás konyhaasztalánál folytathatót meghitt, éjbe nyúló, beszélgetéseket. ◀

¹⁸ Kiss Jenő hozzám írott személyes levele 1994-ből.

¹⁹ Uo.